

TÓTH KÁROLY

1.

A kisebbségkutatás tágabb környezete volt az, amely az elmúlt időszakban dominált és átrajzolta azt az összefüggésrendszert, amely jellemző volt a kilencvenes évekre. Más dimenzióba helyezi a kisebbségkutatás egyes területeit, legyen szó identitásról, interetnikus kapcsolatokról, változásvizsgálatokról (pl. az etnológia területén), a mindennapjaink jelenségeinek értelmezéséről, de a történelem egyes időszakainak feltárásáról is és sorolhatnám. A kilencvenes évek közepén elsősorban a magyar identitásvizsgálatokon volt a hangsúly, a múlt azon területeinek megismerésén, amelyek tabunak számítottak a korábbi időszakban. Ez a terület akkoriban meglehetősen szűz területnek számított, alig tudtunk valamit a kisebbségek közgondolkodásáról, a nemzethez, nemzeti hovatartozáshoz fűződő viszonyról, a kisebbségek értékrendjéről, rétegződéséről, a regionális különbségekről, a tényleges és egyre megújuló generációs értékrendváltozásokról, a múlt, a tradíciók szerepéről az értékrend, reprodukálásában és formálásában. A politikai identitás egy új fogalomként jelent meg, ami a differenciált társadalom új eleme volt, és nem igazán voltak tapasztalatok a jelenség vizsgálata terén. Mindezen fogalmak jelentős változáson mentek keresztül a vizsgált közösségek vonatkozásában, de a kutatók hozzáállásában is, annak ellenére, hogy ilyen kisléptékű időszakról van szó.

Ezek vizsgálata egyszerre más dimenzióba is helyeződött, az interetnikus hatások vizsgálata legalább annyira befolyásolta a kutatásokat, mint a szűk nemzeti létre összpontosító hiánypótlás. Magának a kisebbségi közösségnek az értelmezése is nagyon komoly változáson ment keresztül. Azon túl, hogy revitalizálódott az önképre, önértékelésre fókuszáló közösségi eszmekör, olyan folyamatok befolyásolták, és akarva akaratlanul változtatták meg ezt a szemléletmódot a kisebbségkutatás terén, mint az asszimiláció kérdése, a vegyesházasságok jelensége, a nyelv- és identitásváltás bonyolult összefüggései, az etnicista szemléletmód fenntarthatósága, az oktatási rendszer egyre kitolódó korszerűsítésének és versenyképességének kérdése, az Európa Unió kihívásai stb.

A kisebbségi kutatás és az ehhez kapcsolódó intézményrendszer kialakítása – az egyes időszakokban más-más hangsúlyt adva az egyes elemeknek – egyszerre szolgálta a múlt és a jelen feltárását, a kulturális értékek dokumentálását és a kitekintő, a jövőt prognosztizáló kutatásokat.

Mindez tetten érhető a Mercurius Kutatócsoport hármas tagoltságában (demográfiai és szociológiai vizsgálatok, nyelvészeti kutatások, történeti kutatások), de a Fórum Kisebbségkutató Intézet szerkezeti felépítésében is (kutatások, a kultúra dokumentálása, szolgáltató tevékenységek) ugyanúgy, mint a többi tudományos műhely munkájában. Mind ezen tevékenységek eredményessége szakemberek és nem utolsó sorban a mozgósítható anyagi eszközök kérdése volt.

2.

Miközben az elmúlt két évtizedben magam is a fent vázolt kettősségben vergődve próbáltam alakítani az életstratégiámat, illetve ilyen irányba vezettem az intézetet is, pár éve (és ma főképpen) abban az irányba gondolkodom, hogy hogyan lehet nyitottá és befogadóvá tenni azt a közösséget, amiben élek. Ez így nagyon elvontan hangzik, és talán fennkölt is, de nem annyira elvont és fennkölt, ha konkrét példákra térek. Bármelyik önmagába zárkózó közösség képviselőjét megkérdezzük, hogy nyitott-e más értékek, vagy nemzetek, teszem azt a többségi nemzet vagy a kisebbség irányába, egyértelműen azt a választ fogja adni, hogy nála nyitottabb ember nincs a világon. De nagyon gyorsan kiderül, hogy még a saját nemzetársaival szemben sem nyitott és befogadó. Vegyük például az iskolákat. „Magyar gyerekeknek magyar iskolában a helye!” – hangzik minden évben a jelszó. Azokat a gyerekeket, akik magyar iskolába kerülnek, elismerjük, sőt, meg is ajándékozunk, ami rendben is van. Ami nincs rendben, az az, hogy azok a magyar gyerekek, akik szlovák iskolába kerülnek (teljesen mindegy, milyen oknál fogva), ahol egyébként a szünetekben, a játszótérekben magyarul beszélnek, ők a közösség számára leíródnak, nincsenek többé, a szüleikkel egyetemben. A nyitott és befogadó társadalomnak pedig éppen róluk kellene szólnia. Miért írjuk le őket, miért közösítjük ki őket mi magunk? Miért nincsenek olyan programjaink, amelyek a nemzet tudat megőrzését, a nyelvi készségek továbbfejlesztését szolgálják számukra is? Nos, ez a legfontosabb kérdés! De ugyanez érvényes a műszaki értelmiségre, a művészekre, ma már néhány, nem hagyományos műfajt művelő íróra is, és sorolhatnám. Róluk, talán ha komoly nemzetközi sikert érnek el, megemlékezünk, és büszkén mutogatjuk majd őket, magyar gyökerüként, de azt akkor már bár ne tennénk.

Engem elsősorban az integráló, a befogadó értékek vizsgálata érdekel, illetve annak a 20–30, de lehet már 40–50 százaléknyi szlovákiai magyar embernek a gondolkodása, belső világa, értékrendje, amelyik szenvedő

alánya és kirekesztette ennek a helyzetnek és folyamatnak, és ha nincs szerencséje, akkor soha nem talál, nem is találhat vissza a közösségéhez.

Mindez a fentebb vázolt identitásváltozással vagy identitásértelmezéssel függ össze. Mennyire használható a mindennapjaink leírására a hagyományos nemzetfogalom, nemzetértelmezés, nemzeti értékrend, identitás. Mennyire változtak meg az egyes komponensei, mik voltak azok, amelyek felerősödtek, vagy amelyek elhalványultak, háttérbe szorultak. És hogyan lehet összhangba hozni, vagy komplex egységként kezelni ezeket úgy, hogy ne kirekesztők, hanem befogadók maradjunk. És mi a helyzet mindeközben a radikalizálódó, kizárólagosságra törekvő nemzeti szemlélettel, ezek integrációja is fontos, az egyik kirekesztés megszüntetése, nem járhat együtt a másik kirekesztésével. A régi kérdésnek az újrafogalmazása az Európai Unió környezetben, de a megváltozott Kárpát-medencei környezetben is, ha tetszik a 21. században, hogy ki a magyar? És mitől magyar valaki?

A másik az a praktikus, a hasznosítható tudás kérdése. Ahogy az egyik kollégám anyósa szegezte a kérdést a leendő vejének: „Értem, hogy tudós vagy, de mit tudsz?” Kulcskérdés, hogy mit tudunk, és ezt mennyire tudjuk közvetíteni a közélet, a közbeszéd, a politikai döntéshozatal irányába. Hiú ábránd azt hinni, hogy a közélet szereplői éheznek a kutatási eredményekre, és hogy a saját munkájukban kvalifikált módon alkalmaznák is azokat. Ugyanakkor hosszú távon nincs más út, csak azoknak az intézményi kapcsolódási pontoknak a kialakítása, amelyek hatékonyan tudják közvetíteni és hasznosítani a felhalmozott tudást. Ez az a másik probléma, amelynek megoldásán évek óta dolgozunk, egyébként több, mint kevesebb sikerrel. Kölcsönös viszonyról van szó: az egyik oldalon a független szakmai intézmények, mint amilyen a miénk is, a maguk hosszú távú munkarendjük szerint dolgoznak, a másik oldalon a közélet szereplői azonnali konkrét válaszokat várnak a mindennapi problémáik megoldására. Ezt az ellentmondást csak intézményes kapcsolatok kialakításával, folyamatos egyeztetésekkel lehet feloldani. Nem mindig sikerül, de mindenképpen meg kell próbálni.

3.

Erre a kérdésre már részben válaszoltam. Summásan azt lehet mondani, hogy nem igazán lehet tudni. Sok részletkérdésben persze a szociológusaink nagyon érdekes dolgokat tudnak mondani. De hogy milyen tartós változások következtek be az elmúlt időszakban, azt nagyon nehéz

megítélni, mert a nemzeti identitás változását sokkal nagyobb távlatból lehet csak mérni, mint ami ma rendelkezésünkre áll. Mint már kifejtettem, komoly változáson megy keresztül a nemzeti önazonosság-tudat, és egyszerre jellemzi a kor kihívásaival szembeni bizonytalanság, vagy elbizonytalanodás és a tradicionalista, izolációra hajló régi magatartásformák erőteljes reprodukciója még a legfiatalabb generációk körében is. Mindez természetesnek is tekinthető, de leszögezhető, hogy mindkét irányban szélsőséges megoldások mutatkoznak: erőteljes asszimiláció az egyik, és nemzeti radikalizálódás a másik oldalon. És ez az összes nemzeti közösséget jellemzi a Kárpát-medencében. Persze mindezen jelenségek pusztán a jéghegy csúcsai, amelyek a közbeszéd legfontosabb tárgyát is képezik, így felnagyítottak, és lehet, eltúlzottak is. Mindkettőnek van viszont társadalmi alapja, beágyazottsága, ami a közélet szereplőinek és a közélet szerkezetének teljes átfőrdéséhez vezetett a rendszerváltás utáni második évtizedben. Ilyen közegben a normálisnak, kiegyensúlyozottnak, a lokális, mikroregionális és nemzeti/nemzetiségi tudatot harmóniába hozó magatartásformák és értékek mindennapi kihívások, választások elé állítódnak, folyamatos döntéskényszerben élnek, ami meglehetősen kikezdheti a stabilitásukat, főleg akkor, ha ezen normáknak és értékeknek nincs igazán megjelenési lehetőségük, következésképpen súlyuk se a közbeszédben és a közéletben. És ezt tetőzi az a központilag diktált (és mindegy, hogy Budapestről vagy Pozsonyból történik) ideologisztikus nemzeteszemlény, az etnikai térfoglalás legkülönbözőbb formái (szobrok, kopjafák, székely kapuk, kereszték stb.), amely a legtöbbször pártpolitikai érdekekhez kötődik, de hatással van a legkisebb közösségekre is, hiszen támogatási rendszerek és hasznosítható kapcsolatok kötődnek rá.

Egyébként a felméréseink szerint, a nemzeti identitás kérdése a kisebbségek körében is messze eltörpül a szociális problémák, a munkanélküliség, az életminőség egyéb aspektusai mellett, meglehetősen szűk réteg foglalkozik csak intenzíven ezzel. És ez már nagyon régóta megfigyelhető.

4.

Az „intézményi lét” továbbra is fontos kérdés marad, azzal a módosulással, hogy immár nem pusztán az iskolák, kulturális és civil szervezetek stb. létéről lesz szó, hanem ezek minőségi és hatékony működéséről. Ezek mérhetősége lényeges kérdés lesz az elkövetkező időszakban, hiszen a támogatások hatékony felhasználása is ettől függ majd.

Nagyon komoly kérdésként merül fel a hatékony kisebbségi érdekképviselő kérdés, legfőképpen a pártpolitikai érdekcsoportoktól független érdekképviselőté. Ennek intézményi kereteinek kialakításában alig történt valami az elmúlt időszakban, így az egyes szaktárcák, megyei önkormányzatok, önkormányzatok döntéshozatali mechanizmusából teljesen hiányoznak a kisebbségi szakmai és civil intézmények.

A figyelmünket mindeközben ki kell terjeszteni – bár ez nem a hagyományos felfogott kisebbségkutatási témakörökbe illeszkedik – olyan nagy ellátó és szolgáltató rendszerekre, mint az egészségügy, a szociális támogatások rendszere, munkaközvetítés, lakhatási problémák, gazdasági, infrastrukturális fejlesztések stb., amelyek meghatározzák az emberek mindennapi életét és életminőségét. Ezek azok a kérdések egyébként, amelyek a kisebbségben élőket is leginkább foglalkoztatják, és ezeknek igenis vannak kisebbségpolitikai aspektusai. Példaként az EU-s támogatásokat említhetném, nagyon kiegyensúlyozatlanul kerülnek ezek az anyagi eszközök a magyarok által lakott területekre, ezt ma már mérni lehet. Mindezeknek rendkívül komoly határon átnyúló aspektusai is vannak, hiszen a határok megszűntével az integrált rendszerek kialakítása csak most kezdődik pl. az egészségügy, a mentőszolgálatok, a munkavállalás területén. Erről egyébként komoly felméréseket folytattunk az MTA győri Regionális Kutatások Központjával az elmúlt két évben, és ez a munka tovább folytatódik.

5.

Ha a Fórum Intézet tevékenységére reflektál, intézetük milyen vonatkozásokban járult hozzá az utóbbi évtizedben a „szlovákiai magyar társadalom projekthez”? Mivel magyarázza a szlovákiai magyar fiatal szociológus, politológus, antropológus kutatók hiányát?

Nem igazán tudom, hogy mit jelent a „magyar társadalom projekt”. A kisebbségi közösségépítésben és fejlesztésben az intézetünk szakmai háttérintézményként vesz részt, és a partnerintézményeink (a Fórum Információs Központ és a Fórum Régiófejlesztési Központ) direkt módon is bekapcsolódnak a civil, helyi és regionális erőforrások fejlesztésébe. A Fórum Kisebbségkutató Intézet inkább olyan kutatási és szolgáltatói feladatokat vállal fel, amelyek további tudást tudnak generálni. Tehát az önálló szakmai, kutatási és publikációs tevékenység mellett a könyvtári és levéltári háttérintézményeinken keresztül több tucat egyetemista, PhD-hallgató és külsős kutató számára teszi lehetővé a további kutatáso-

kat megfelelő szakmai felügyeletet és infrastruktúrát biztosítva számukra. Az intézetnek jelenleg 23 állandó munkatársa van, az átlagéletkor 41 év.

Ami a fiatal szakembereket illeti, ma már nem annyira kétségbeesztő a helyzet, mint volt tíz évvel ezelőtt. Az a probléma viszont tovább él, hogy nagyon nehéz egy nonprofit intézménynek állandó állást biztosítani ezeknek a kutatóknak, hiszen az intézet lehetőségei végesek és projektumfüggők. A fiatal kutatók bekapcsolása a munkánkba nagyfokú koordinációt igényel, egyre több fiatal kutatót sikerült bevonnunk a munkánkba, nem beszélve a nyári időszakról, amikor 10–15 egyetemista dolgozik az intézetünkben szakmai gyakorlaton vagy brigádmunkában.

A szlovák és a magyar társadalomtudományi kutatások metszéspontjában mik azok a szlovákiai kutatások és sajátosságok, amelyekre a magyar kisebbségkutatásnak jobban oda kellene figyelnie?

A Szlovák Tudományos Akadémia kassai Társadalomtudományi Intézetét leszámítva, amely elsősorban kisebbségkutatással foglalkozik, ezen belül is főleg a roma, ukrán és ruszin népességgel, alig van olyan intézmény, amely felvállalná az ún. őshonos kisebbségek kutatását. Az elmúlt időszakban főleg az ún. új kisebbségek kutatására helyezték a hangsúlyt (kínaiak, vietnamiak, menekültek stb.), ami egyébként nagyon fontos kérdés, de az államélet és a nemzetpolitika szempontjából meglehetősen neutrális terület. A magyar kisebbség kutatása továbbra is tabu témának számít, főleg azok a kérdések, amelyek szembesülést jelentenének azzal a ténnyel, hogy Szlovákia lakosságának tíz százalékát ez a népesség alkotja, és valamilyen intézményes formában részt kellene vennie az államéletben. Szlovákia deklaráltan nemzetállam, és ez hatással van a független, szlovák nonprofit kutatóintézmények magatartására is. A kulcsszó a multikultúra lett, amit igazából nem értelmzett senki, egyfajta alibi-kifejezés. Semmiképpen sem jelenti a szlovák–magyar kapcsolatrendszer kutatását, vagy csak nagyon érintőlegesen. Persze nagyon zártkörű értelmiségi konferenciákon, szakmai megbeszéléseken zajlik egyfajta a diskurzus a kérdésről, de ezek hatása, lévén mindig ugyanazon értelmiségi körről szó, nagyon behatárolt. Ha a kérdés úgy merül fel, hogy mit lehetne tenni, nagyon nehéz a válasz. Mindenképpen kezdeményezően kell fellépni, főleg az Interreg keretében megvalósítható projektumokban, fontos az intézményi kapcsolatok erősítése (MTA–SZTA, tudományos intézmények stb.), a nemzetközi programokban való részvétel, de mindezek kedvezőbb politikai légkör kialakulása nélkül csak a kapcsolatrendszerek fenntartását fogják szolgálni. Ennek tudatában kell lenni.

